

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Економічний факультет

Кафедра економіки та менеджменту

Кваліфікаційна робота бакалавра

на тему: «СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ»

Виконав: студент 4 курсу,
групи ЕЛЗ-41

Спеціальності 281 «Публічне управління
та адміністрування»
Освітньо-професійної програми «Публічне
управління та адміністрування»

_____ Денис КАНЕВСЬКИЙ

Керівник наукової роботи: кандидат еко-
номічних наук, доцент

_____ Ірина ПЕНСЬКА

Рецензент:
кандидат економічних наук, доцент
проректор з науково-дослідної роботи
Харківського гуманітарного університету
«Народна українська академія»

_____ Ольга ІВАНОВА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Факультет _____ економічний _____
Кафедра _____ економіки та менеджменту _____
Освітньо-кваліфікаційний рівень _____ бакалавр _____
Спеціальність _____ 281 «Публічне управління та адміністрування» _____
Освітньо-професійна програма «Публічне управління та адміністрування» _____

ЗАТВЕРДЖУЮ**Завідувач кафедри**

_____ Ганна ДОРОШЕНКО
(підпис) (ініціали, прізвище)

« 06 » червня 2024 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ БАКАЛАВРА**

Каневського Дениса Євгеновича
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи «Соціальне підприємництво в Україні»
керівник роботи Пенська Ірина Олександрівна, кандидат економічних наук,
доцент
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затвержені наказом вищого навчального закладу від 09.04.2024 року №2101-5/787

2. Строк подання студентом роботи « 05 » червня 2024 р.

3. Перелік питань, які потрібно розробити: визначити та проаналізувати понятійний апарат дослідження СП; проаналізувати стан і розвиток СП в Україні; визначити перспективи розвитку СП в Україні; проаналізувати існуючі методики щодо оцінки соціальних проектів; розробити власну методику оцінки та відбору інвестиційних проектів у сфері СП; провести пробацію методики соціальної оцінки значимості інвестиційного проекту СП; виявити існуючі проблеми розвитку СП в Україні; розробити рекомендації з метою перспективного розвитку СП країни.

4. План роботи

№ з/п	Назва етапів роботи
1	Розробка та узгодження плану кваліфікаційної роботи бакалавра, ознайомлення з літературними джерелами за темою.
2	Робота над теоретичним розділом.
3	Доопрацювання першого розділу згідно з рекомендаціями наукового керівника. Написання другого розділу кваліфікаційної роботи.
4	Доопрацювання другого розділу згідно з рекомендаціями наукового керівника.
5	Написання вступу, висновків кваліфікаційної роботи бакалавра; оформлення списку використаних джерел.
6	Доопрацювання кваліфікаційної роботи згідно з рекомендаціями наукового керівника, подання до рецензування.
7	Подання роботи на кафедру.

5. Дата видачі завдання « 28 » вересня 2023 р.

Здобувач вищої освіти

_____ Денис КАНЕВСЬКИЙ
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи

_____ Ірина ПЕНСЬКА
(підпис) (прізвище та ініціали)

Гарант освітньої програми

_____ Ганна ЗАДНЄПРОВСЬКА
(підпис) (прізвище та ініціали)

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ:

1. СП – соціальне підприємництво.
2. КСВ – корпоративна соціальна відповідальність.
3. ТОВ – товариство с обмеж енною відповідальністю.
4. ОПФ – організаційно-правова форма.
5. НКО – некомерційна організація.
6. ДПП – державно-приватне партнерство.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	9
1.1. Понятійний апарат дослідження соціального підприємництва	9
1.2. Закордонний досвід становлення соціального підприємництва	18
1.3. Оцінка проектів соціального підприємництва	21
РОЗДІЛ 2. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВ В УКРАЇНІ	25
2.1. Сучасний стан соціального підприємництва в Україні	25
2.2. Розробка комплексної методики оцінки та відбору інвестиційних проектів у сфері соціального підприємництва	30
2.3. Апробація методики соціальної значимості інвестиційного проекту на прикладі ZELENEW	33
2.4. Соціальна відповідальність ZELENEW	36
2.5. Розробка рекомендацій з вирішення проблем соціального підприємництва в Україні	39
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53
ДОДАТКИ	58

ВСТУП

За останні кілька десятиліть СП у різних країнах стало безпрецедентним каталізатором соціальних змін. Використовуючи ринкові стратегії і інноваційні підходи, вони продемонстрували свою здатність вирішувати гострі соціальні проблеми абсолютно новими, максимально ефективними методами без залучення державних ресурсів.

Як зазначають Доннер і Хуанг у своїх дослідженнях, кількість країн, що надали соціальним підприємствам правовий статус, постійно зростає, як і роль соціальних підприємств в економіці цих країн [10].

Незважаючи на це, соціальні підприємці по всьому світу стикаються з низкою внутрішніх та зовнішніх бар'єрів, що перешкоджають їх ефективному розвитку [12]. Дані бар'єри широко відрізняються в залежності від інституційного та культурного контексту, в якому створюється та функціонує те чи інше соціальне підприємство.

Сьогоднішня така, що в українському законодавстві до сих пір немає чітко прописаного поняття соціального підприємництва. Відповідно, не визначено статусу соціальних підприємців, відсутні критерії віднесення того чи іншого підприємства до суб'єкта соціального підприємництва, не передбачені заходи державної підтримки.

Незважаючи на те, що поняття СП вперше почало вживатися ще в 1950-х роках [5], академічна література на цю тему довгий час залишалася досить мізерною [6], і тільки в останні два десятиліття СП стало предметом дослідження серед широкого кола вчених.

З того часу було проведено безліч досліджень та написано велику кількість академічних робіт. Теми даних досліджень досить різноманітні та охоплюють широкий спектр питань, що стосуються створення, ведення та управління СП. Як наслідок, академічна література на цю тему фрагментована і не має узгодженої теоретичної основи [7].

Велика частка робіт присвячена визначенню самого поняття СП та розмежування його від комерційних підприємців і організацій третього сектора. Інша група досліджень висвітлює роль СП у вирішенні соціальних проблем. Третя гілка академічних робіт присвячена внутрішнім питанням ведення, управління та ефективності соціальних підприємств.

Інституційна економіка, у тому числі питання формування інститутів розвитку СП, висвітлюються у роботах Д. Бьюкенена, Т. Веблена, У. Даггера, Д. Гелбрейта, Д. Кларка, О. Моргенштерна, Д. Неймана, Д. Неша, В. Парето, А. Пігу, К. Поланьї, Г. Саймона і інших.

Наукове вивчення СП почалося з дослідження його функцій, кордонів, ролі в економіці і відбито в роботах Г. Діса та Б. Андерсона, Ж. Дефурні та М. Ніссенс, Б. Дрейтона, Д. Галера та К. Борзага, Д. Керлін, Дж. Мер та І. Марті, Р. Мартіна та С. Осберг, А. Ніхоллса, К. К. Прахалада, С. Шейна та С. Венкатарамана, А. Передо і М. МакЛіна, М. Юнуса та К. Вебера, Ш. Захра, Є. Гедаєлович, Д. Нойбаума та Д. Шульмана.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи бакалавра є СП.

Предмет дослідження кваліфікаційної роботи бакалавра є проблеми та шляхи розвитку СП в Україні.

Метою кваліфікаційної роботи бакалавра є розробка рекомендацій щодо вирішення існуючих проблем розвитку СП в Україні.

Для конкретизації вище названої мети було поставлено такі основні завдання:

- визначити та проаналізувати понятійний апарат дослідження СП;
- проаналізувати стан і розвиток СП в Україні;
- визначити перспективи розвитку СП в Україні;
- проаналізувати існуючі методики щодо оцінки соціальних проектів;
- розробити власну методику оцінки та відбору інвестиційних проектів у сфері СП;
- провести пробацію методики соціальної оцінки значимості інвестиційного проекту СП;

- виявити існуючі проблеми розвитку СП в Україні;
- розробити рекомендації з метою перспективного розвитку СП країни.

При написанні кваліфікаційної роботи бакалавра було використано різноманітні методи, такі як вивчення та аналіз наукової літератури, вивчення та узагальнення вітчизняної та зарубіжної практики, синтез, порівняння, а також метод експертних оцінок.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці авторського підходу до визначення СП, рекомендацій щодо вирішення існуючих проблем розвитку СП країни, комплексної методики оцінки та відбору інвестиційних проєктів у сфері СП, а також у спробі оцінити соціальну значущість проєкту реалізованого в рамках соціального підприємства.

Практична значимість у тому, що результати дослідження можна використовувати імпаکت-інвесторам, державним структурам, які мають на меті надання підтримки соціальним підприємцям.

Апробація результатів роботи відображена у статті VI Міжнародної науково-практичної конференції «GRUNDLAGEN DER MODERNEN WISSENSCHAFTLICHEN FORSCHUNG», а саме: «Розвиток соціального підприємництва: теорія та міжнародний досвід».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

1.1. Понятійний апарат дослідження соціального підприємництва

Сьогодні справи такі, що в діловий оборот введено поняття «соціальне підприємництво» (далі СП). Однак, незважаючи на зростаючу популярність у світі СП, у науковій літературі не завжди можна зустріти комплексний підхід до вивчення сутності цього феномену як області наукових знань. Тому доводиться стикатися з рядом дискусій, що відносяться до трактуванні феномена СП.

СП включає в себе два основних аспекти: соціальний та економічний, виходячи з цього дуалізму, в сучасному суспільстві та в теоретичних джерелах з'явилася велика кількість різнопланових трактувань терміну «СП».

Від самого початку необхідно визначитися з базовим поняттям «підприємництво». Економісти вважають підприємництво рушійною силою, сприятливою добробуту товариства. Соціум в даному випадку висуває потреби, а підприємці кидають свої сили на задоволення потреб. У даному сенсі підприємницька діяльність розширює межі вирішення соціальних проблем.

Таким чином, традиційне підприємництво представляє собою процес впровадження інноваційних ідей, спрямованих на задоволення потреб з отриманням матеріальної вигоди. Тоді виникає питання: «В чому ж основна відмінність соціального підприємництва від традиційного підприємництва?» Отже, щоб відповісти на це питання, необхідно проаналізувати обидва явища з різних точок зору і теоретичних підходів до визначення понять «СП» та традиційне «підприємництво», що приведе нас до виявлення основних ознак даного феномена.

Варто зазначити, що саме поняття СП почали використовувати у літературі у 60-70-ті роки ХХ століття і лише через 20 років цей термін отримав

широке визнання в іноземній літературі в сфері публічного управління. Наприклад, в закордонній економічній літературі представлено велике число дефініцій поняття СП, однак, чітко встановлених кордонів у даного терміну ні. Це пояснює труднощі формування концепції СП на основі теоретичної бази та аналізі практичного досвіду, а також аналізі існуючих кейсів у сфері публічного управління. Відсутність загальноприйнятою трактування терміну і його кордонів наводить до розмитості розуміння між двома близькими термінами СП та «підприємство у соціальній сфері».

Вперше проблему СП порушив Г. Діз [10]. Дослідник вважає, що даний феномен існував завжди, однак, раніше вчені не займалися цим питанням і не розглядали його суть.

У 1963 року Б. Драйтон охарактеризував СП, будучи засновником організації «Ашока: Інноватори для Товариства», що об'єднує та підтримує соціальних підприємців по всьому світу. Він визначив «соціального підприємця» як індивіда, який поєднує в собі практичні та орієнтовані на результат методи бізнес-підприємця з цілями соціального реформатора. До 1990 року як така теорія СП була відсутня, визначення не зустрічалися, спостерігалися лише рідкісні згадки терміну, пов'язані з цінностями та соціальними рухами.

З найбільшою силою інтерес до СП зріс у 1990-х роках. У 1997 році у Великій Британії була створена Школа соціальних підприємців під керівництвом М. Янга. У це час з'являються перші спроби визначення терміна та перші дослідження в сфері СП. Основними особами в даний період є З. Ваддок, Д. Піст, З. Кемпбел, Г. Діз, Р. Прабу. Соціальні підприємці визначаються як агенти змін в соціальному секторі, вони виявляють і розподіляють недооцінені ресурси або змінюють порядок розподілу рідкісних громадських ресурсів.

У перші п'ять років другого тисячоліття спостерігаються перші наукові роботи, які прагнуть більш повного обґрунтування проблеми СП теоретично. Як наукова база дослідження були обрані кількісні та якісні методи дослідження. У роботах дослідників характеризуються соціальні підприємці та

притаманні їм особливості. Найбільший внесок в це час внесли З. Борінс, Д. Томпсон, З. Хібберт, Д. Маїр, Р. Салліван Морт. Соціальні підприємці у їхніх роботах постають як лідери, які використовують підприємницький підхід до вирішення соціальних проблем і здійснюють пошук інновацій в соціальній сфері. Особлива увага приділяється соціальному партнерству між громадським, соціальним та бізнес-сектором, на пряму економіку до вирішення соціальних питань.

Далі М. Юнус, засновник Банку Грамін, у 2006 року дав теоретичне обґрунтування концепції СП. За цю наукову працю йому вручили Нобелівську премію як теоретику СП. Ця подія викликала нову хвилю наукового та практичного інтересу до СП, що спричинило за собою велику кількість наукових робіт, написаних Р. Хардинг, П. Лайтом, Д. Маїром, І. Марті.

Спроби створити загальну концепцію СП та узагальнити попередній досвід привели до розуміння соціальних підприємців як організацій чи окремих осіб, приймаючих на себе ризик, які використовують інновації, відмовляються приймати обмеження в існуючих ресурсах і намагаються вирішити наявні соціальні проблеми в суспільстві та державі.

З 2007 року спостерігається період активного становлення СП, дослідники вдаються до подальшому розвитку теорії та змісту СП.

Однак виявляється проблема: відсутність правового забезпечення цього явища. У світі, громадянське суспільство досягає підтримки від держави в цьому питанні, закріплення правового статусу СП. Лідери, приймаючі на себе ризик, знаходять інноваційні можливості комбінації ресурсів для вирішення соціальних проблем і створення соціальної цінності – це соціальні підприємці. Основними дослідниками в даний період є Д. Борнстейн, Р. Мартін [12; 24].

Погоджуючись з думкою Н. А. Антонікової [15], більшість дефініцій можна об'єднати в три фундаментальні групи (рис. 1.1):

1. Визначення, що роблять акцент на тому, що СП – це створення комерційних підприємств із соціальною метою. Ці визначення мають

недолік, що полягає в тому, що діяльність підприємства може бути будь-якою, якщо доходи від неї будуть спрямовані на вирішення соціальних проблем. Таким чином, СП автоматично ототожнюється з такими поняттями, як благодійність, КСВ, філантропія та ін..

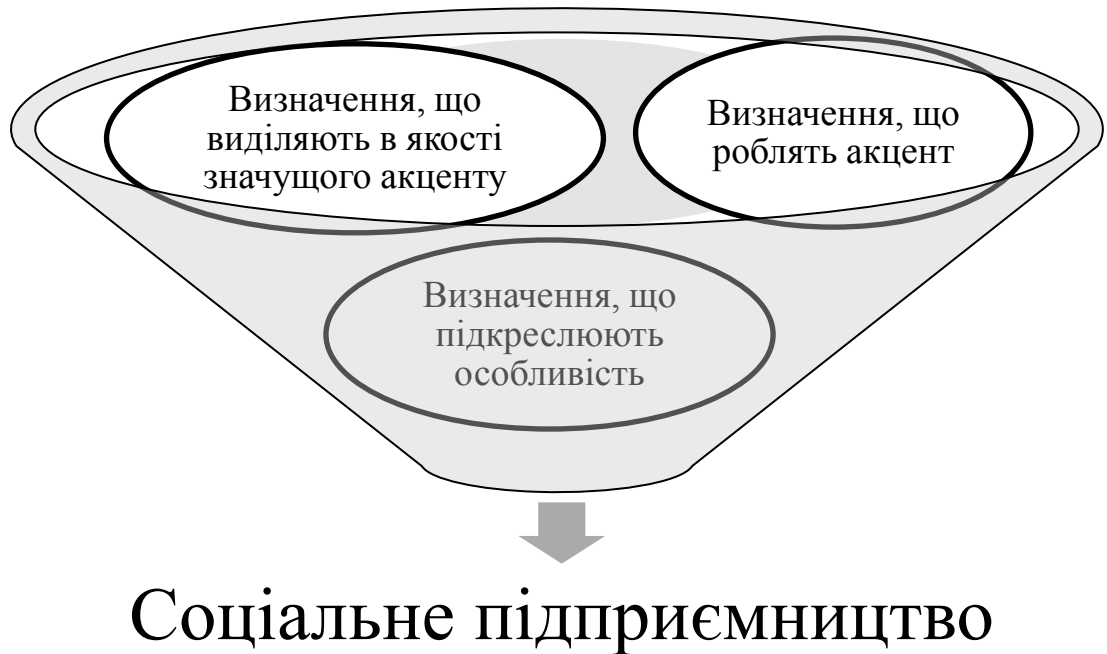

Рисунок 1.1. – Морфологічний аналіз дефініцій визначення СП за Н. А. Антонніковою. Джерело: складено автором на основі джерел [15]

2. Визначення, що виділяють в якості значущого акценту інноваційну діяльність підприємництва в цілях досягнення значущого соціального ефекту. Цей підхід перебільшує значимість інноваційної складової рішення суспільних соціально-значимих проблем та цілковито не оцінює підприємницьку ідею з точки зору фінансової життєздатності. Дані визначення, що акцентують увагу на мобілізації ресурсів для рішення соціальних проблем, ототожнюють СП з діяльністю некомерційних організацій.
3. Визначення, що підкреслюють особливість СП в способі канонізації громадської трансформації, приводить до глобальних стратегічних

змін. Дані трактування зміщують фокус з чинної проблеми на зміну всього громадського укладу.

На наш погляд, СП знаходить своє відображення в кожному розглянутому раніше підході, однак, сенс його буде передано повністю лише у сукупності проаналізованих термінів. Г. Діз, автор визначення СП, виділяє конкретні характеристики, відмінні СП від традиційного підприємництва [19] (рис. 1.2):

Рисунок 1.2. – Характеристики СП за Г. Дізом. Джерело: складено автором на основі джерел [19]

На думку Г. Діза, СП використовує найкращі практики традиційного підприємництва для виконання соціальної місії.

Дж. Альтер, засновник і директор невеликої компанії по просування досліджень та практики СП (Вашингтон, США), запропонувала своє бачення поняття СП, яке, на наш погляд, поєднало основні ознаки в одному визначенні. СП – це новий спосіб соціально-економічної діяльності, що з'єднує в собі соціальне призначення організації з підприємницьким новаторством та досягненням стійкої самоокупності [23].

У основі СП закладено функціонування про соціальні підприємства – підприємств, створених з метою рішення певної соціальної проблеми або проблем, діючих на основі інновацій, фінансової дисципліни і порядку ведення справ, прийнятого в приватному секторі.

У той же час Д. Меїр та І. Марті відзначають, що «соціальне» не означає «альтруїстичне», маючи на увазі, що соціальний підприємець певною мірою прагне задовольнити не лише інтереси товариства, але й особисті інтереси. Дані дослідники впевнені, що «несоціального підприємництва» не існує, однак, визнають, що комерційне підприємство в першу чергу переслідує економічну вигоду.

Б. Сантос висуває судження про те, що тавтологією є присудження головної мети СП – соціальної місії. Дослідник пропонує подивитися на визначення під іншим кутом, а саме, з точки зору створення цінності та її присвоєння. На думку Б. Сантоса, СП прагне створити цінність, а комерційні підприємства – присвоїти. При цьому присвоєння неможливо без створення цінності. Автор стверджує, що згодом у підприємства можливо переродження, оскільки не виключено зміщення цінностей, тобто соціальне підприємство здатне стати комерційним та навпаки [30].

Таким чином, базисом в даних трактування СП, так або інакше, є виконання соціальної місії і ідея «порятунки суспільства» від глобальних проблем в рамках бізнесу.

Зустрічаються дослідники, які прагнуть найповніше визначити рамки соціального підприємництва. Так, Є. А. Ветрова [15] вважає, що СП є діяльністю, спрямованою на забезпечення зайнятості інвалідів, матерів, які мають дітей до трьох років, випускників дитячих будинків, а також осіб, звільнених із місць позбавлення волі, за умови, що середньооблікова чисельність зазначених категорій громадян серед працівників компаній соціального бізнесу складає не менше 50 %, а частка у фонді оплати праці – не менше 25 %.

Особливу увагу слід приділити трактуванню Роджера Л. Мартіна та С. Осберга, в яких СП об'єднує три основних крока підприємця:

- підприємець усвідомлює «несправедливу рівновагу», зумовлююче соціальну винятковість, маргіналізацію або страждання частини товариства, якої бракує фінансових коштів чи політичних важелів задля досягнення соціального блага;
- підприємець намагається знайти вихід з цієї ситуації, аналізуючи всі можливі способи;
- підприємець прагне досягнення нової рівноваги, за допомогою реалізації свого.

Дана трактування найбільш повно відображає сутність СП, збираючи в себе основні характеристики та етапи діяльності.

Таким чином, згідно аналізу науково-дослідних джерел можна дійти висновку, що СП є підприємницька діяльність, спрямована на рішення або пом'якшення актуальних соціальних проблем. Однак головною відзнакою СП від діяльності комерційних структур і те, що інтереси суспільства висувуються на першому плані, залишаючи позаду прагнення до отримання фінансового прибутку.

Розвиток СП несе в собі безліч чинників, які позитивно впливають на життя товариства:

- соціальна підтримка: робота із соціально незахищеними верствами населення, соціалізація та ресоціалізація соціально вразливих груп

населення, реалізація проектів, орієнтованих на працевлаштування осіб без певного місця проживання та т.п.;

- забезпечення трудової зайнятості населення коштами реалізації соціальних проектів, які забезпечують самозайнятість населення, створення робочих місць для соціальних організацій;
- зростання соціально-економічної ефективності регіонів за рахунок зменшення навантаження на бюджети всіх рівнів шляхом реалізації приватних СП проектів, головну роль в яких займає держава;
- територіальний розвиток за рахунок насичення міської середовища і підвищення територіальної зв'язності, у тому числі за рахунок розвитку невикористовуваних земель та створення транспортної інфраструктури;
- розвиток культурного середовища за допомогою максимально ефективного використання соціальними підприємцями потенціалу культурних установ.

Соціальні підприємці як організації, так і приватні особи можуть працювати в сферах різної соціальної спрямованості, реалізуючи соціальні проекти в рамках своєї основної діяльності: охорона здоров'я, освіта, сільське господарство, соціальні послуги.

Серед принципів СП основними є (рис. 1.3).

Інноваційність – представляє собою нововведення, яке серйозно підвищує ефективність чинної системи. До соціальних інновацій належать нові стратегії, концепції, ідеї та організації, які задовольняють будь-які соціальні потреби, від умов праці та освіти до розвитку спільнот, охорони здоров'я, сприяючи розширенню та зміцненню цивільного товариства.

Самоокупність – це найважливіший принцип господарського розрахунку, при якому соціальні підприємства усі свої витрати відшкодовують за рахунок виручки від реалізації своєї продукції.

Фінансова стійкість передбачає вирішення соціальних проблем за рахунок доходів, які отримують від власної діяльності.

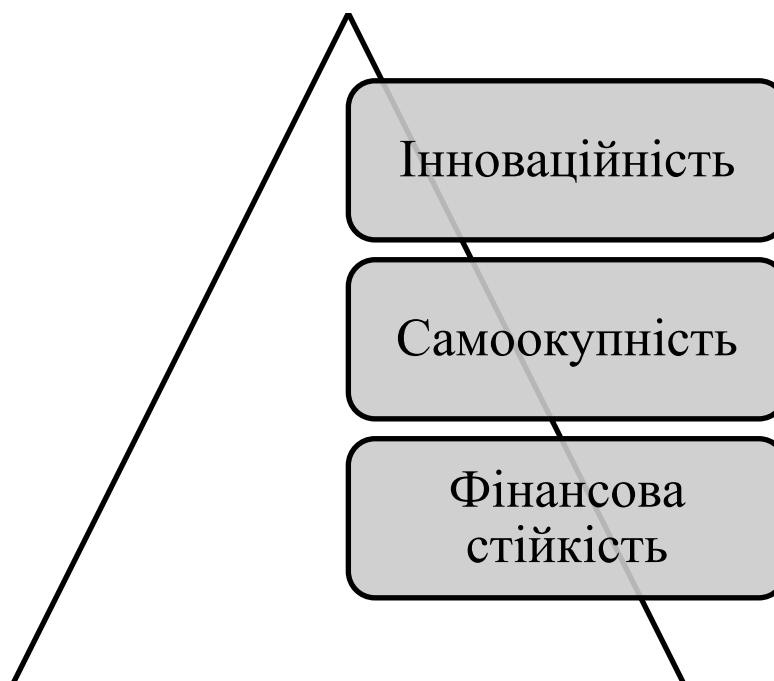

Рисунок 1.3. – Принципи СП. Джерело: складено автором на основі джерел [29]

Поряд з вище переліченими принципами СП, на думку Є. А. Ветрової, необхідно виділити масштаб діяльності, тобто можливість розширення кордонів та створення подібних інституцій.

Сенс СП полягає в масштабі соціального ефекту, у змінах способу мислення та поведінки суспільства. Вважається, що СП в цілях підвищення економічної ефективності, використовує незатребувані раніше ресурси і враховує провали ринку для ведення довгострокової діяльності.

Стоїть відзначити ознаку, таку як довгостроковість [29; 31; 33]. Дослідники стверджують, що кінцевий результат СП – це довгострокові глибокі зміни у житті суспільства. Переслідуючи соціальну місію, соціальний підприємець звертає увагу соціуму на значимість актуальної проблеми, за допомогою дій намагається змінити ставлення суспільства до поставленого питання.

Таким чином, незважаючи на різні трактування поняття «соціальне підприємництво», дослідники, так або інакше, виділяють відповідні один одному критерії даного феномена.

1.2. Закордонний досвід становлення соціального підприємництва

СП, на сьогоднішній момент, має велику поширеність за кордоном, чому супроводжують існуючі проблеми розвитку даного соціального явища.

СП в західних країнах з'явилося за допомогою перетворення моделі діяльності благодійних та волонтерських організацій. Їх діяльність переросла в виробництво та продаж товарів, надання комерційних послуг та використання отриманого прибутку для вирішення соціальних проблем.

Розвиток СП в Європі має більш довгу історію, ніж в Україні, Латинській Америці або США. Насамперед всього, це пов'язано з традиціями кооперативного руху та робітників асоціацій, що йдуть корінням в організації самодопомоги, створювані робітниками у XIX столітті. Також варто відзначити активну роль держави, яка надає допомогу підприємствам соціального призначення.

Заглиблюючись в історію, ми знаходимо поняття «соціального підприємства» у вигляді стійкого терміна в Італії, що з'явився у 1990 року в журналі з однойменною назвою «Impresa Sociale».

У США поняття «соціальний підприємець» і «соціальне підприємство» стали знаходити популярність приблизно в ці ж роки, зокрема, в Гарвардській школі бізнесу у 1993 року вже була створена структура «Social Enterprise Initiative» для дослідження досвіду соціальних підприємств, а також навчання та консультацій соціальних підприємців – прибуткового, неприбуткового та державного секторів, які бажають покращити умови життя своїх спільнот [26]. В даний час допомога соціальним підприємцям за кордоном зі сторони держави – це константа. Це прямі інвестиції через різні фонди або урядові програми, вони є в усіх західних країнах, проте є специфіка. Зараз у США СП

є прибутковим бізнесом, спрямованим на надання соціальної допомоги нужденним членам товариства. У США діє програма «Гроші для успішних проєктів». Уряд більш активно фінансує проєкти тих підприємців, діяльність яких самоокупається і не вимагає дотацій. Так, СП є провідним трендом в американській Кремнієвій долині. У 2011 році у США СП було вперше названо четвертим сектором економіки [24].

В даний час в Італії активно діють «соціальні кооперативи». Якщо фірма ставить собі соціальні завдання, а в її складі працює більше 30 % громадян з незахищених шарів населення, фірму визнають соціальним кооперативом і надають податкові пільги.

В Австралії вважається, що інвестори краще підтримують ті проєкти, де держава ризикує з ними на рівні. Звідси державна програма «один одному»: уряд вкладає в проєкт рівно стільки, скільки сам інвестор.

В Європі СП з'явилося пізніше і зародилося в Великобританії. Саме в цій країні вперше термін «соціальний підприємець» став використовуватися у 60-х роках ХХ століття. Стоїть відзначити, що законодавство різних країн ставило різні напрямки розвитку СП. У 2002 році у Великобританії згідно із законом, соціальні підприємства стали підприємствами, які мають переважно соціальні цілі, з умовою напрямку доходу саме на реалізацію цих цілей (малося на увазі розвиток власного бізнесу), а не на максимізацію прибутку власників.

Так, закон Італії акцентував увагу на потребі залучення зацікавлених сторін, раніше всього, соціально вразливих груп працівників та клієнтів, британський закон особливу увагу приділив ринковим умовам роботи соціальних організацій – близько 50 % їх доходу мало бути отримано на основі продажу товарів та послуг.

У багатьох країнах Заходу для соціальних підприємств існує окрема організаційно-правова форма та окремий закон. Наприклад, у Великобританії існують «компанії громадської користі», а критерієм соціального підприємця є те, що він може розподіляти між акціонерами лише 35 % прибутку, решту

прибутку він має спрямовувати на соціальні завдання [11]. Варто відзначити існування у Великобританії спеціального відділу соціальних підприємств в департаменті промисловості та торгівлі.

Сьогодні, СП як різновид економічної діяльності в країнах Європейського союзу вивчається в рамках господарського права, яке ділиться на три складові частини: «господарсько-приватне право (область приватного права, що стосується економіки), господарсько-кримінальне право (сукупність норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за господарські злочини) та публічне господарське право, або господарсько-адміністративне право».

Коротко існуючі форми соціального підприємництва в світі представлені у табл. 1.1.

Таблиця 1.1. – Форми СП в світі

Країна	Форма СП
Сполучені штати Америки	Прибуткове підприємство, спрямоване на надання соціальної допомоги нужденним членам товариства.
Італія	Соціальні кооперативи. Фірма ставить перед собою соціальні завдання, а в її складі працює більше 30 % громадян з незахищених шарів населення, фірмі надають податкові пільги
Австралія	Державна програма «одиначному». Уряд вкладає в проект рівно стільки, скільки сам інвестор
Великобританія	Компанії суспільної користі. Критерієм соціального підприємця і те, що може розподіляти між акціонерами тільки 35 % прибутку, інший прибуток він зобов'язаний спрямовувати на соціальні завдання.

Джерело: складено автором на основі джерел [11; 24; 26]

Таким чином, при використанні різних теоретичних підходів до визначенню поняття СП на сьогодні не сформовано універсальне поняття даного соціального феномена. Узагальнюючи представлені вище поняття, запропонуємо авторське трактування поняття СП.

СП – інноваційна діяльність, заснована на методах та законах традиційного бізнесу, що здійснюється в цілях виконання соціальної місії, що характеризується фінансовою життєздатністю, реінвестицією коштів, великими ризиками, використанням незатребуваних раніше ресурсів, та переслідуюча довгострокові зміни в житті товариства та безпосередньо підтримується державою.

Аналіз наукової літератури дозволив виявити кілька підходів, деякі з яких значно відрізняються друг від друга. Однак виділяються загальноприйнятні характеристики СП, до них належать: першість соціальної місії над комерцією, самоокупність, масштабованість, новаторський підхід. Крім того, були виявлено недоліки та труднощі СП, характерні у цей час. Для СП важливо зберегти баланс між фінансовою стійкістю та збільшенням соціального вкладу, бути визнаним та затребуваним суспільством.

1.3. Оцінка проектів соціального підприємництва

На сьогоднішній день ситуація така, що для виживання багатьом СП доводиться шукати джерела фінансування, кошти потрібні не лише на реалізацію проекту, а й на оренду приміщення, та утримання штату співробітників.

Найбільш складним етапом у реалізації проекту у сфері СП є стартовий період (близько 2-4 років). За перші два роки зникають близько третини СП і більше половини припиняють своє існування протягом перших чотирьох років.

Існують різні інвестиційні фонди, приватні перетворюючі інвестори (імпакт-інвестори), державні програми, що дають гарантовану фінансову підтримку, але при цьому мають свої умови та критерії відбору заявників.

Критерії оцінки можуть бути різними залежно від програми та регіону. Але один із найпоширеніших критеріїв для багатьох проектів є доказ його соціальної значущості.

Даний критерій дуже складний для розуміння та вимірювання, а відсутність навичок у наданні якісних даних про заплановані результати проекту, нерідко є перешкодою для отримання фінансової підтримки від імпаکت-інвесторів та ін..

Отже, в даний час існує потреба в освоєнні оціночних інструментів, які необхідні для підтвердження соціальних результатів для імпакт-інвесторів.

У табл. 1.2 розглянемо підходи, які найпопулярніші на практиці в оцінці проектів СП.

Аналіз показав, що існуючі методики мають ряд недоліків. Отже, виділимо основні проблеми при оцінці проектів СП:

1. Оціночні методології остаточно ще не сформовані, відсутні стандартизовані підходи, що доводять свою спроможність практично, не визначено склад інформації, яка потрібна на проведення розрахунків. Причиною цього є безліч чинників, основний у тому числі – специфіка діяльності кожного підприємства.
2. СП характеризується різноманітністю цілей діяльності, типів підприємств, різноманітні соціальні проблеми, які вирішують СП, відповідно, складно знайти загальні релевантні показники, що забезпечують точність, сумісність і порівняння даних.
3. Недооцінка якісних змін. У випадку, коли ті чи інші прояви соціального ефекту не піддаються кількісному виміру, для їхньої оцінки використовуються якісні методи та до роботи залучаються незалежні експерти.
4. При використанні будь-якої системи вимірювання завжди будуть ті, хто намагається переграти систему, щоб отримати більш вигідний звіт про досягнуті соціальні результати.
5. Відсутність гнучкості: будь-яка система вимірювання повинна враховувати необхідність змін, кожні 3-5 років необхідно проводити її налаштування та корекцію.

Таблиця 1.2. – Порівняльний аналіз методик оцінки проектів СП

Найменування методики/ розробник	Суть методики	Недоліки
SROI-аналіз (Social Return on Investment) / мережа SROI Network	SROI монетизує результати розрахунків і представляє соціальну вартість у грошовому виразі. Створена соціальна вартість / сума інвестицій, що здійснюються усіма стейкхолдерами.	Високі витрати (тимчасові, фінансові, інтелектуальні та ін.) для проведення. Відсутність грошового вираження у багатьох значущих для суспільства благ або піддаються вартісному виміру з великими труднощами.
Витрати-результативність (cost-effectiveness analysis, SEA) / –	Витрати вимірюються у співвідношенні з різноманітними результатами та ефектами СП.	Високі витрати на збирання даних. Якщо створюються результати, які вимірюються в різних одиницях вимірювання, стає неможливим виміряти сумарну ефективність. Даний метод не дозволяє врахувати весь спектр соціальних вигод і витрат (явних та неявних).
Двоступінчаста процедура експертного нефінансового аналізу / Фонд соціальних програм	Експертна оцінка соціальної складової проекту та бізнес-плану за критеріями з Використанням простих кількісних бальних шкал.	Чи не використовується інструментарій фінансового аналізу.

Джерело: складено автором

Таким чином, виникає потреба у розробці комплексної методики оцінки та відбору проектів у сфері СП.

Оцінка проектів СП повинна проводитися з двох сторін: як у бізнесі – за фінансовими та економічними результатами діяльності, а також у представників соціальної сфери – за соціальними підсумками.

Соціальні результати відбивають внесок проекту у поліпшення соціального середовища. Соціальними результатами можуть бути:

зниження соціальної напруженості, підвищення рівня зайнятості населення;

— покращення стану навколишнього середовища;

— підвищення доступності та якості послуг населенню.

Для оцінки соціальної складової проекту СП найбільш доцільним є розробка шкал переваг, що охоплюють широкий набір критеріїв, придатних для більшості різновидів СП, і навіть використання експертних методів оцінки.

РОЗДІЛ 2

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

2.1. Сучасний стан соціального підприємництва в Україні

Останнім часом соціально-орієнтована підприємницька діяльність активно розвивається у різних точках світу. В Україні цей феномен існує недовго, проте, вже зараз можна судити про картину СП, що складається.

Статистики за точною кількістю в країні соціально-орієнтованих підприємців відсутня. Пошук релевантних джерел та ресурсів, задіяних у популяризації соціальних інновацій у нашій країні, аналіз діяльності організацій, що надають підтримку соціальним проектам, дозволив скласти зразкову статистику активності представників СП і зробити початковий висновок про рівень розвитку інфраструктури СП в Україні.

На сьогодні в Україні соціальних підприємців близько 1 % від усіх суб'єктів МСП, надаючи, за даними Мінпраці України, послуги трохи більше 27 тис. громадянам. Майже 7 тис. підприємств, у тому числі лише 70 % проектів соціальної спрямованості приносять прибуток, 20 % самоокупаються, інші 10 % збиткові [23].

Міжнародна Організація TRF у 2022 році провела світову оцінку експертних думок щодо умов для розвитку СП за допомогою залучення 880 експертів у сфері соціального підприємництва із 45 країн [24].

При складанні підсумкового рейтингу оцінки умов розвитку СП України враховувалося 12 питань, що стосуються правового, економічного, регулятивного та культурного середовища. Шкала вимірювання формувалася від 1 до 100, де вищий бал відповідає сприятливішим умовам.

Результати дослідження показали, що Україна знаходиться поза межами списку за рейтингом країн, що беруть участь в проекті, отже рівень активності у сфері СП досить низький.

Загальна картина оцінок середовища вітчизняними та зарубіжними експертами представлена на рис. 2.1.

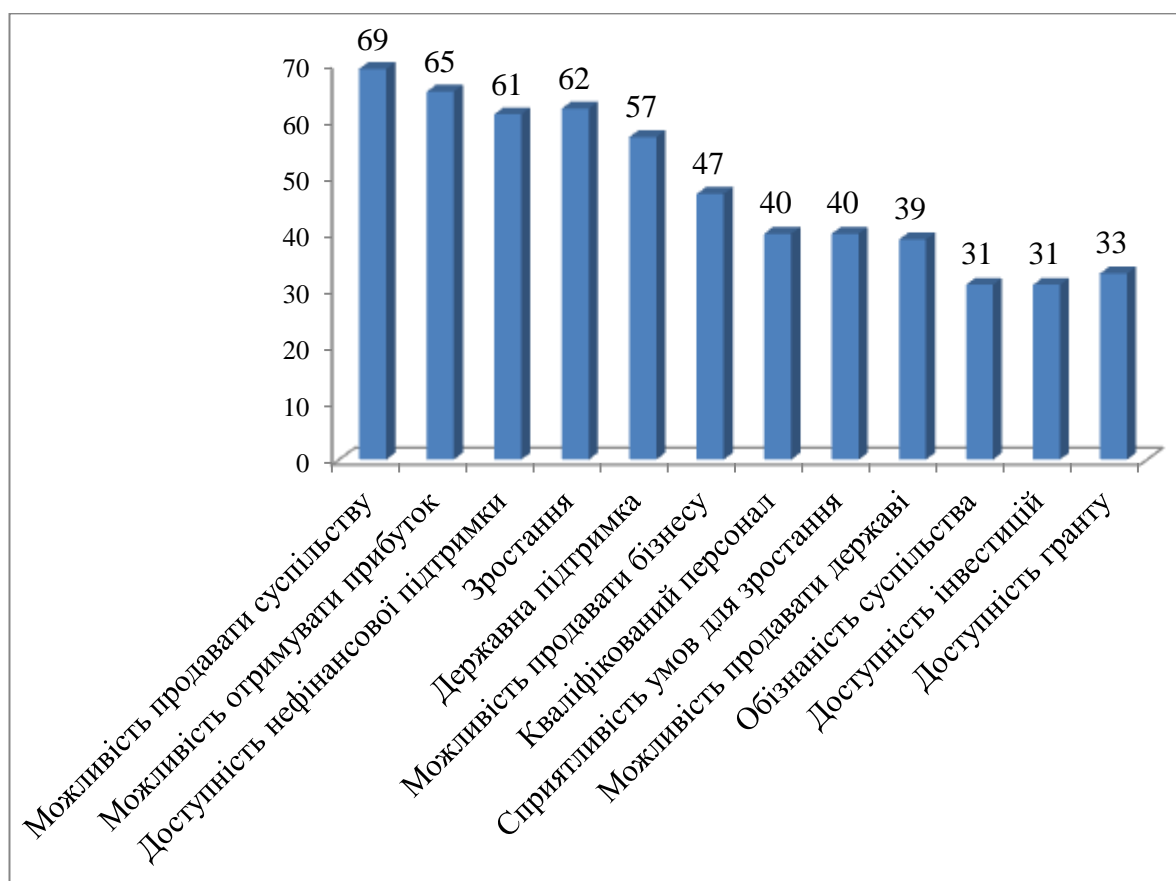

Рисунок 2.1. – Оцінка умов для розвитку СП в Україні у 2022 р., у балах. Джерело: складено автором на основі джерел [25]

Зараз в Україні немає окремої ОПФ для соціальних підприємців, і навіть немає обмежень використання тих чи інших ОПФ: у цьому секторі працюють як НКО, кооперативи, ТОВ та індивідуальні підприємці. Підприємець обирає ОПФ, спираючись виключно на відповідність її переваг завданням організації та готівковим ресурсам. Однак обравши одну ОПФ, соціальний підприємець за формальними критеріями потрапляє у поле підтримки та регулювання одних державних структур та випадає з інших.

Втрата інтересу до підприємницького потенціалу НКО може бути пов'язана з акцентом у стратегії держави не на «соціально-орієнтовані НКО», а

на «соціальний бізнес» у сфері надання соціальних послуг. Крім того, від видачі грантів переможцям конкурсу фонд перейшов до безвідсоткових позик. Це зменшило інтерес до конкурсу НКО. І хоча представники НКО можуть заповнювати онлайн-анкету і навіть перемогти, статистика підтриманих проєктів говорить сама за себе: зі 114 організацій, підтриманих Фондом з 2018 по 2023 р., до НКО за формою власності належать 19 [28].

Таким чином, ОПФ СП є дуже важливою для діяльності організації, однак, створені державою заходи суперечливі.

На рис. 2.2 представлено розподіл проєктів СП суб'єктам України. Найбільш розвинене СП у Київській, Донецькій, Львівській та ЛПолтавській областях, де влада підтримує суспільно корисні ініціативи.

Рисунок 2.2. – Розподіл проєктів СП за суб'єктам країни. Джерело: складено автором на основі джерел [25]

Широка географія вже розглянутих проектів та активна експансія до регіонів дозволяє стверджувати, що протягом найближчих кількох років заявники представлятимуть усі без винятку суб'єкти країни.

Найбільш високу оцінку, згідно з даними дослідження TRF, СП в Україні отримало у пунктах, що характеризують можливість продавати послуги суспільству та отримувати від цього вигоду, заробляти на життя [25].

В якості моделей СП в Україні можна виділити наступні форми:

- виробництво товарів;
- надання соціально значимих послуг та робіт, у т. ч. для окремих категорій громадян.

В даний час близько 41 % соціальних підприємців працюють у сфері дошкільної освіти, близько 16 % займаються працевлаштуванням людей складної життєвої ситуації, по 7 % посідає підвищення якості життя та доступності медичних послуг, близько 6 % займається випуском соціально-значимої продукції, по 5 % посідає розвиток сільського господарства та надання туристичних послуг для соціально-незахищених верств населення, збереженням та відродженням культурної спадщини України та підтримкою екології країни займається по 3 % та інших[28].

На рис. 2.3 представлено кількість СП за цільовими групами, на яких орієнтовані проекти у сфері СП.

З рис. 2.3 видно, що збільшується кількість СП орієнтованих на забезпечення потреб менш захищених груп населення: людей з обмеженими можливостями, дітей дошкільного віку, малозабезпечених громадян. Очевидно, що державній підтримці у цьому напрямі слід приділяти особливу увагу.

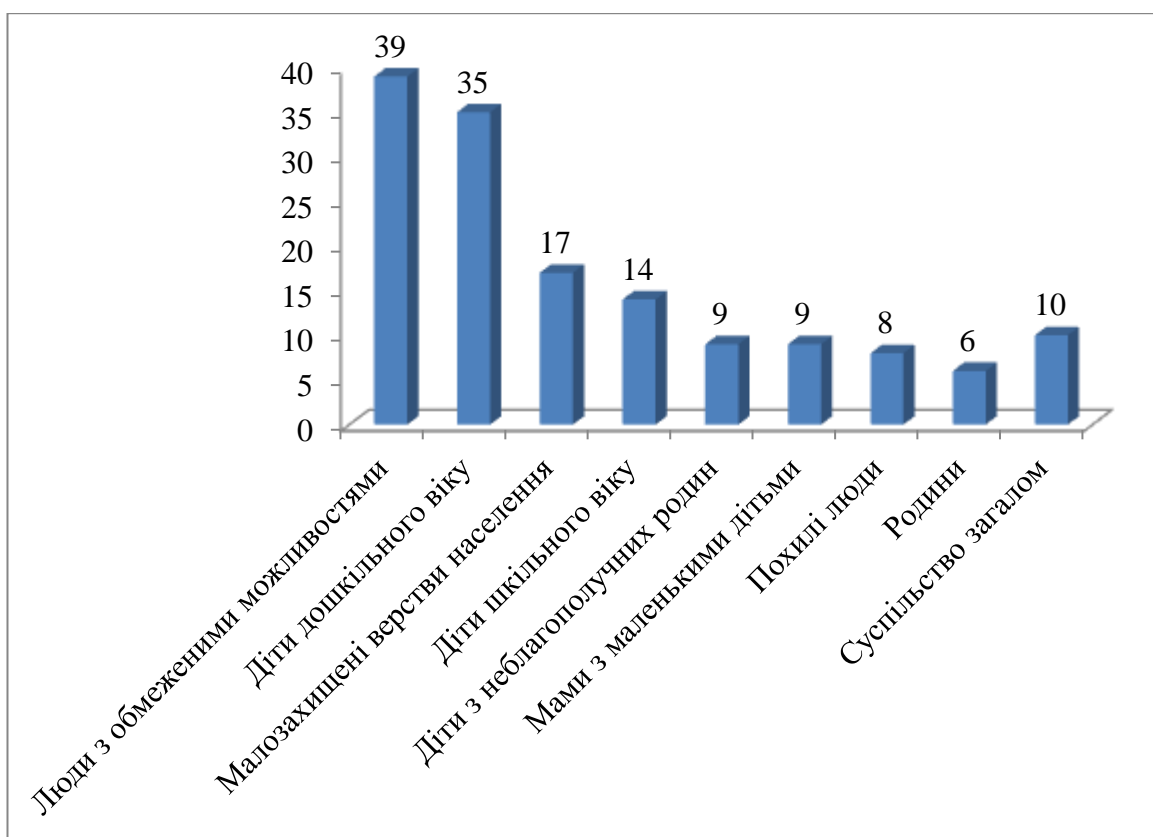

Рисунок 2.3. – Кількість СП за цільовими групами в Україні, шт. *Джерело: складено автором на основі джерел [25]*

У табл. 2.1 подано приклади СП України, які функціонують в умовах сьогодення.

Таблиця 2.1. – Приклади СП в Україні

Назва СП	Вирішувана соціальна проблема	Цільова аудиторія
ZELENEW	Переробка пластику на корисні речі.	Мешканці міста Львів.
Львівська свічкова мануфактура	Створено для відродження духу ремісництва та допомоги жінкам, які потрапили у кризову ситуацію.	Мешканці міста Львів.
Метнись кабанчиком	Онлайн-платформа для працевлаштування тисяч спеціальностей та відповідно тисяч потенційних робітників.	Резиденти країни.

Джерело: складено автором

Крім того, у звіті дослідження TRF по Україні експерти низько оцінили такий показник як можливість СП продавати свої послуги державі та бізнесу.

В Україні її СП не відповідає на запити держави, хоча у багатьох країнах світу СП вже давно працюють спільно з державними організаціями.

Найбільш ефективною формою взаємодії між державою та приватним бізнесом у світовій практиці визнається ДПП. На сьогоднішній день, в Україні в базі проектів ДПП розміщено 298 проектів. На даний момент держава тільки починає переймати західний тренд вирішення соціальних проблем за допомогою бізнесу.

2.2. Розробка комплексної методики оцінки та відбору інвестиційних проектів у сфері соціального підприємництва

На основі аналізу існуючих методик оцінки інвестиційних проектів у сфері СП автором зроблено спробу розробки комплексної методики, яка враховує як комерційну вигоду проекту, так і його соціальну значимість. На рис. 2.4 продемонстровано пропонуванний підхід.

На першому етапі здійснюється оцінка економічної ефективності інвестицій за традиційними показниками інвестиційної привабливості проектів (NPV, IP, IPP, DPP).

На другому етапі здійснюється експертна оцінка соціальної значущості інвестиційних проектів, що залишилися, за попередньо відібраними критеріями на підставі аналізу вимог різних конкурсів проектів у сфері СП:

- соціальна необхідність проекту: обґрунтованість актуальності проблеми для регіону; надання результатів моніторингу актуальній регіональній ситуації з виявленими проблемами;
- цільова спрямованість проекту: відповідність цілей проекту пріоритетним напрямом соціально-економічного розвитку регіону, спрямованість цілей та завдань проекту для вирішення виявлених проблем;

— частка населення регіону, на яку дана проблема є актуальною від загальної чисельності населення регіону;

Рисунок 2.4. – Комплексна методика оцінки та відбору проектів у сфері СП. Джерело: складено автором

— досягнутий за підсумками реалізації проекту соціальний результат: рівень досягнення цільових показників, наприклад таких, як кіль-

- кількість наданих соціально-корисних послуг, кількість працевлаштованих соціально-незахищених категорій людей, кількість перероблених відходів тощо;
- кількість новостворених робочих місць в результаті реалізації проекту;
- ступінь вирішення поставленої соціальної проблеми внаслідок реалізації проекту;
- інноваційність проекту: ступінь змісту в підході до вирішення соціальної проблеми технології з інноваційною складовою (новаторство у вирішенні соціальної проблеми, нова комбінація ресурсів, нова послуга для регіону);
- тиражованість проекту: має потенціал до тиражування в інших регіонах.

Ці критерії підходять для більшості різновидів СП. Перелік критеріїв є відкритим, експерти можуть додавати додаткові критерії залежно від переваг імпаکت-інвестора.

За кожним із критеріїв проставляється експертна оцінка в балах (на основі розробленої шкали – від 0 до 4), а також визначаються 3 ключові критерії. Приклад опитувального листа та докладна шкала оцінок наведено у Додатку А.

Оскільки будь-які експертні оцінки завжди суб'єктивні, необхідно ретельно підходити до формування групи експертів, які проводитимуть оцінку проекту. Зокрема, до складу такої групи мають бути включені спеціалісти різних галузей.

У проектній документації має бути вся інформація, необхідна щодо експертної оцінки.

У цілях апробації запропонованої методики розглянемо проект «Налагодження глибокої переробки пластику» компанії з переробки пластику на корисні речі ZELENEW, що функціонує в м. Львів, оскільки дане підп-

приємство є соціальним і як предмет своєї діяльності фокусується на вирішенні екологічних проблем.

Внаслідок того, що ZELENEW фінансово стійке та платоспроможне, оцінку економічної ефективності інвестицій проводити не будемо. Перейдемо безпосередньо до оцінки соціальної значущості, за наслідками чого зробимо висновки про привабливість даного проекту для імпаکت-інвестора.

2.3. Апробація методики соціальної значимості інвестиційного проекту на прикладі ZELENEW

Інформація про проект «Налагодження глибокої переробки пластику» компанії ZELENEW, необхідна для проведення експертної оцінки. В якості експертів виступили 5 осіб, зокрема це співробітники Інституту соціально-гуманітарних технологій (СГТ) Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», LvivTech.City, що займається підтримкою СП у м. Львів, співробітники Школи управління будівельними проектами, м. Київ. У табл. 2.2 представлений розрахунок середніх балів за запропонованими раніше критеріями.

Таблиця 2.2. – Розрахунок фактичної рейтингової оцінки соціальної значущості проекту ZELENEW

Критерії соціальної значимості	Оцінки					Хіср.
	E1	E2	E3	E4	E5	
1	2	3	4	5	6	7
1. Соціальна необхідність проекту	4	4	4	4	4	4
2. Цільова спрямованість проекту	4	4	4	4	4	4
3. Частка населення області, для якої дана проблема є актуальною	4	3	4	4	3	3,6
4. Досягнутий за підсумком реалізації проекту соціальний результат	3	3	2	2	3	2,6
5. Кількість створених робочих місць	2	2	2	2	2	2
6. Ступінь вирішення поставленої соціальної проблеми	2	2	2	2	2	2

1	2	3	4	5	6	7
7.Інноваційність проекту	4	0	4	4	4	3,2
8. Тиражованість проекту	4	4	4	4	4	4

Джерело: складено автором

Порівняння буде здійснюватися шляхом зіставлення отриманих фактичних оцінок (Хіспр.) з максимально можливим результатом (Уіплан.). У табл. 2.3 представлені вагові коефіцієнти критеріїв, розраховані шляхом підрахунку голосів обраних експертами найбільш значущих критеріїв та знаходженням їх відсоткового співвідношення.

Таблиця 2.3. – Розрахунок вагових коефіцієнтів критеріїв проекту ZELENEW

Критерії соціальної значимості	Хіспр.	Уіплан	Розподіл голосів	% -е співвідношення	Частки, r і
1.Соціальна необхідність проекту	4	4,0	3	20,00	0,200
2. Цільова спрямованість проекту	4	4,0	1	6,67	0,067
3. Частка населення області, для якої дана проблема є актуальною	3,6	4,0	2	13,33	0,133
4.Досягнутий за підсумком реалізації проекту соціальний результат	2,6	4,0	4	26,67	0,267
5.Кількість створених робочих місць	2	4,0	1	6,67	0,067
6. Ступінь вирішення поставленої соціальної проблеми	2	4,0	1	6,67	0,067
7.Інноваційність проекту	3,2	4,0	2	13,33	0,133
8. Тиражованість проекту	4	4,0	1	6,67	0,067
Разом			15-100 %	100	1

Джерело: складено автором

Далі потрібно зробити розрахунок рівня соціальної значимості, тобто, загальної виваженої оцінки соціальної значущості шляхом проведення експертних оцінок та вагових коефіцієнтів, використовуючи формулу:

$$soc = \frac{\sum_{i=1}^n X_i * r_i}{\sum_{i=1}^n r_i} \quad (2.1)$$

де soc – рівень соціальної значущості;

X_i – середньоарифметична експертна оцінка по i -му критерию;

r_i – ваговий коефіцієнт i -го критерию.

Застосувавши цю формулу (2.1), отримаємо фактичний рівень соціальної значущості, що дорівнює soc факт = 3,20.

У свою чергу, плановий рівень соціальної значущості відповідно дорівнює soc план = 4,00.

Таким чином, можна порахувати коефіцієнт соціальної значущості, який дорівнюватиме:

$$Ksoc_{\text{факт/план}} = \frac{3,2}{4,0} = 0,8 * 100 \% = 80 \%,$$

Таким чином, слід зазначити, що коефіцієнт соціальної значущості, що вийшов, дорівнює 80 %, що відображає високий ступінь впливу проекту на соціальні чинники та навколишнє середовище. На підставі даних результатів імпаکت-інвестор може вибрати це підприємство для вкладення своїх коштів у цей проект.

Державними структурами, що надають підтримку СП за результатами оцінки на конкурсній основі, було б можливе надання додаткових фінансових ресурсів, а також спеціалізованих пілг як заохочення та мотивацію по-

дальшої діяльності СП, які мають у рейтингу найвищий коефіцієнт соціальної значущості.

2.4. Соціальна відповідальність ZELENNEW

В економічній науці існує думка, що КСВ з'явилася порівняно не так давно – у 90-х роках. минулого століття, разом із розвитком глобалізації. Однак ще на початку 70-х років. ХХ ст. на Заході зародилася теорія, що пояснює взаємовідносини бізнесу та суспільства, основний постулат якої полягає в тому, що якщо підприємство не уникає оподаткування, встановлює достатній рівень заробітної плати (вище середнього за галуззю), а також виконує вимоги щодо безпеки праці та захисту екології, то на такому підприємстві формуватиметься позитивна ділова практика, отже, підприємство соціально відповідальне. Сучасна концепція КСВ на Заході показує бажання підприємств добровільно та самостійно брати участь у вирішенні проблем суспільства [28].

У рамках цієї кваліфікаційної роботи бакалавра розглянемо характеристики КСВ компанії по переробці пластику ZELENNEW.

ZELENNEW працює як з організаціями, так і з населенням, прищеплюючи культуру роздільного збору та роблячи її доступнішою для жителів міста Львова.

Проведемо аналіз ефективності системи КСВ ZELENNEW. Першим етапом оцінки ефективності КСВ є визначення стейкхолдерів організації, які представлені у табл. 2.4.

Таким чином, список стейкхолдерів ZELENNEW є вичерпним. Основну частину підприємства займають прямі стейкхолдери.

Вплив прямих стейкхолдерів, значніший у порівнянні з непрямими, так як заходи КСВ ZELENNEW більшого ступеня пов'язані зі школярами: через них відбувається вплив на їхніх родичів та друзів.

Таблиця 2.4. – Стейкхолдери ZELENEW

Прямі стейкхолдери	Непрямі стейкхолдери
1. Населення Львівської області (економічно-активне населення, учні шкіл, соціально-незахищені прошарки населення, тощо)	1. Родичі та друзі учнів шкіл
2. Підприємницькі структури (постачальники первинної сировини)	2. Імпакт-інвестори, Фонд соціальних програм
3. Адміністрація Львівської області	3. Міська та обласна Адміністрації міста Львова
4. Персонал компанії	4. Засоби масовий інформації
5. Підприємство ЛКП «Львівспецкомунтранс», що займається вивозом та похованням твердих побутових відходів на полігоні	
6. Соціальний кризовий центр Львівської міської ради	

Джерело: складено автором

Наступним етапом оцінки ефективності КСВ є визначення структури програм КСВ. Заходи КСВ ZELENEW, орієнтовані на довкілля, представлені у табл. 2.5.

Таблиця 2.5. – Перелік заходів, що проводяться в рамках реалізації зовнішньої КСВ ZELENEW

Найменування заходу	Можливі стейкхолдери	Терміни реалізації заходу	Очікуваний результат
1	2	3	4
Напрямок: сприяння охороні навколишнього середовища			
Проведення загальноміських суботників із роздільним збором вторинної сировини	Населення Львівської області, персонал компанії, адміністрація Львівської області	Щорічно	1. Формування лояльного ставлення до організації та її службовців. 2. Залучення уваги громадськості до екологічних проблем.

Продовження табл. 2.5

1	2	3	4
Встановлення у житлових кварталах м. Львів спеціалізованих контейнерів для збору вторинної сировини	Населення Львівської області, підприємницькі структури, підприємство ЛКП «Львівспецкомунтранс», ЗМІ, адміністрації Львівської області	Щомісяця	1. Зріст обсягів переробки відходів. 2. Формування лояльного ставлення до організації через привернення уваги громадськості до екологічних проблем.
Еко-проект «ПолітехЕко» (у 9 освітніх закладах, 25 майстер-класів)	Населення Львівської області (учні шкіл), ЗМІ, імпаکت-інвестори, родичі і друзі учнів шкіл	Щокварталь но	Підвищення поінформованості про можливості переробки та її позитивний вплив на навколишнє середовище. Привернення уваги громадськості до екологічних проблем.
Напрямок: спонсорство та корпоративна благодійність			
Безкоштовний ярмарок-обмін речами «Фрімаркет»	Населення Львівської області (економічно-активне населення, соціально-незахищені верстви населення, персонал компанії, соціальний кризовий центр Львівської міської ради, ЗМІ	Щомісяця	Формування лояльного ставлення до організації за допомогою покращення якості життя соціально-незахищених

Джерело: складено автором

Також необхідно відзначити складові внутрішньої КСВ, тобто, що впливають безпосередньо на співробітників ZELENEW.

Політика компанії в галузі управління кадрами орієнтована на дотримання вітчизняних норм: надається щорічна оплачувана відпустка тривалістю 24 дні, своєчасно виплачується заробітна плата та грошові премії за нас-

лідками року. Також існує можливість трудової самореалізації представниками уразливих груп населення, таких як мігранти, інваліди та ін..

Дані заходи соціальної активності сприяють стимулюванню працівників до належного виконання своїх обов'язків та підвищення рівня мотивації.

Таким чином, виходячи з матеріалу, зазначеного вище, можна зробити такі висновки:

- проаналізувавши завдання та структуру програм КСВ ZELENEW, можна сказати, що вони є доцільними, відповідають стратегії організації та спрямовані на комплексний соціальний розвиток, що стосується всіх категорій громадян Львівської області;
- організовані та проведені заходи в рамках КСВ (як внутрішньої, так і зовнішньої) охоплюють широке коло ZELENEW та відповідають інтересам;
- для організації ZELENEW переважає зовнішнє КСВ;
- велику увагу приділено реалізації програм екологічної та соціальної спрямованості.

Що ж до оцінки ефективності поданих вище заходів КСВ, їх оцінити досить складно, оскільки оцінка відбувається з урахуванням нематеріальних показників та критеріїв.

2.5. Розробка рекомендацій з вирішення проблем соціального підприємства в Україні

Сьогодні існує широке коло проблем, що виникають на шляху розвитку СП в Україні, тому Україна значно поступається країнам, у яких СП виростало у прибутковий бізнес. Виділимо такі проблемні зони (рис. 2.5):

1. Відсутність нормативно-правової бази СП.

На сьогоднішній день законодавчо статус соціального підприємця в Україні ще не закріплено, внаслідок чого виникають проблеми в ідентифікації СП, звідси впливають проблеми виникнення шахрайства, розриви стан-

дартів СП, що ускладнює факт існування СП, а також можливість надання адресних заходів державної підтримки представникам цього виду бізнесу.

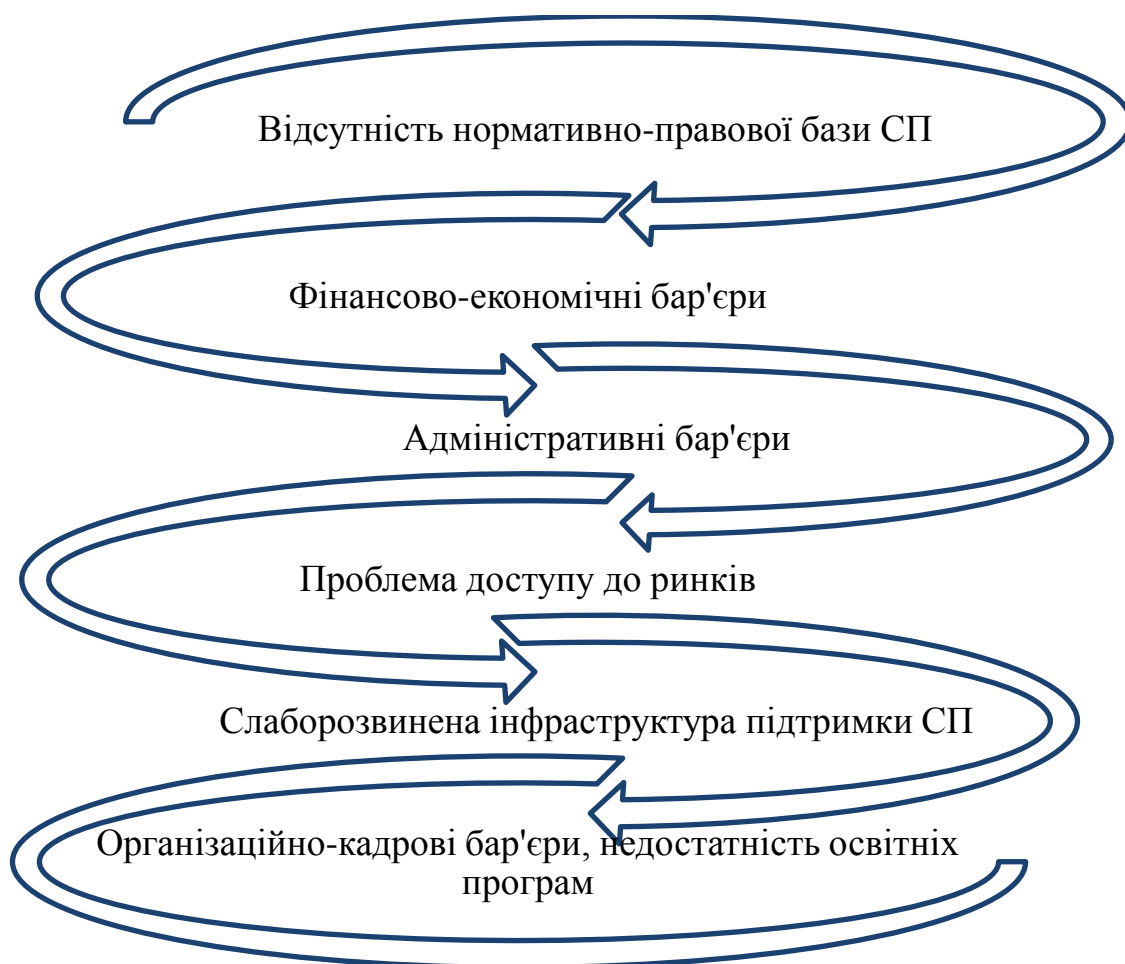

Рисунок 2.5. – Проблемні зони СП в Україні. Джерело: складено автором

Поки що не затверджений законопроект пропонує запровадити нове поняття СП, що виділяє СП як окрему пріоритетну сферу діяльності суб'єктів МСП, при здійсненні якої дотримується одна з наступних умов:

- суб'єкт МСП забезпечує зайнятість інвалідів, одиноких батьків, які мають дітей віком до 7 років, багатодітних батьків, непрацюючих пенсіонерів, випускників дитячих будинків віком до 21 року, осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі та мають незняту або непогашену судимість, за умови, що за підсумками попереднього кален-

дарного року середньооблікова чисельність осіб, які належать до будь-якої із зазначених категорій (декільком або всім серед працівників суб'єкта МСП становить не менше 50 %, а частка у фонді оплати праці – не менше 25 %;

- суб'єкт МСП здійснює підприємницьку діяльність, спрямовану на покращення умов життєдіяльності громадян та (або) розширення їх можливостей самостійно забезпечувати свої основні життєві потреби, відповідно до переліку видів зазначеної діяльності, затвердженого керівництвом країни, за умови, що частка доходів від здійснення такої діяльності за підсумками попереднього календарного року становить щонайменше 70 % у загальному обсязі доходів суб'єкта МСП.

Принципи надання державної підтримки СП подано на рис. 2.6.

В ході аналізу винесеного на громадське обговорення проекту закону про СП можна виявити такий недолік, як те, що суб'єктами СП не зможуть стати ті організації, які зареєстровані у формі НКО, хоча вони становлять третину від чинних у країні СП.

Для вирішення виявлених проблем пропонуються такі рекомендації:

1. В законі визначення СП, на наш погляд, варто вибудувати не через опис цільових груп чи предмета діяльності, але через принципи – в основі визначення СП має бути підприємницька діяльність та реінвестування прибутку на соціальні цілі.
2. Існує два шляхи, які можуть бути враховані при розробці законодавства, що регламентує діяльність СП: створення окремої ВПФ СП, сертифікування підприємств як СП.

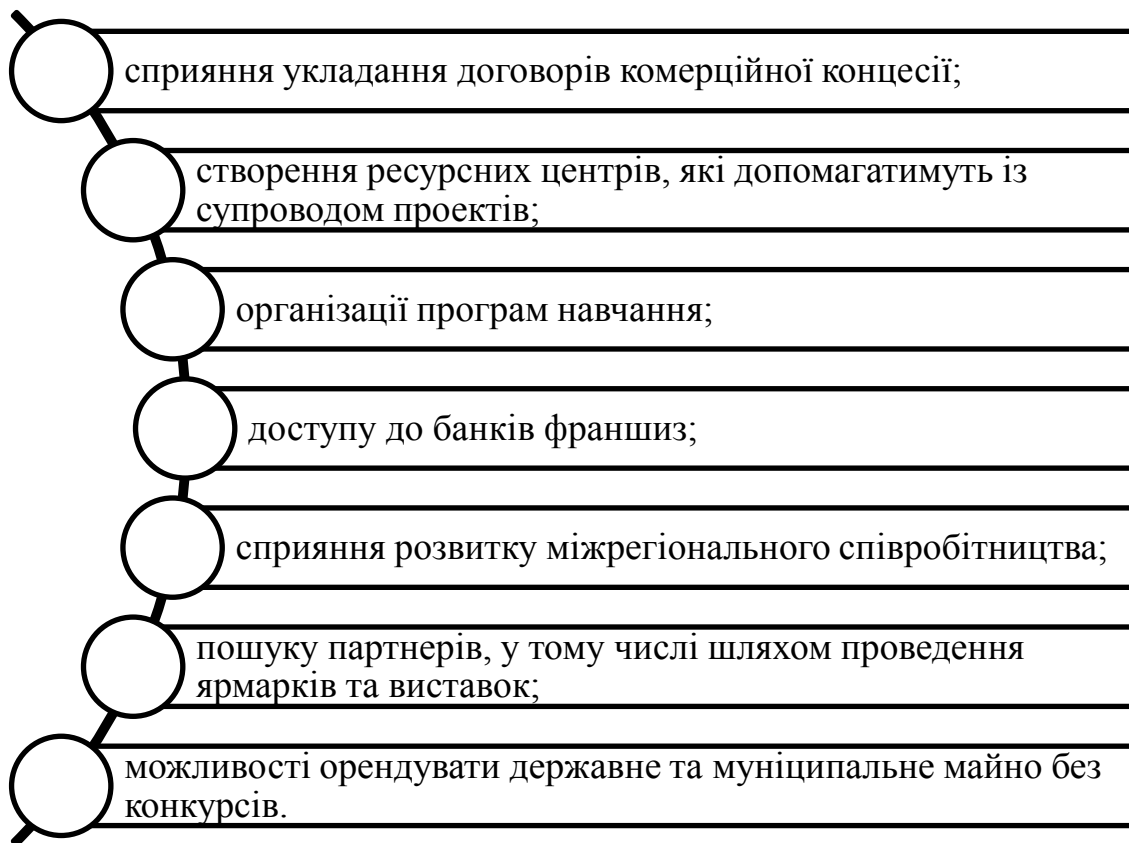

Рисунок 2.6. – Принципи надання державної підтримки СП. Джерело: складено автором

У разі створення окремої ВПФ СП необхідно передбачити:

- умови реєстрації компанії: первинність соціальної місії, обмеження у розподілі прибутку компанії (не менше 2/3 прибутку має йти на реалізацію соціальних цілей);
- вимоги щодо надання щорічної звітності про відповідність діяльності компанії заявленим цілям та виробленому соціальному ефекті;
- санкції за порушення порядку умов провадження діяльності СП: систему штрафів за недотримання розпоряджень, не надання звітності, і неправомірне використання статусу СП;
- вступ до єдиного реєстру СП;

— створення єдиного товарного знаку СП. У разі сертифікування підприємства як СП можливо, підтримувати як комерційні, так й НКО, які переслідують соціальні цілі, обрані державою як найбільш пріоритетні (як мінімум одну з них).

Наприклад, такими цілями можуть бути: працевлаштування соціально-незахищених категорій громадян: інвалідів, одиноких батьків, які мають дітей віком до 7 років, багатодітних батьків, непрацюючих пенсіонерів, випускників дитячих будинків віком до 21 року, осіб, звільнених із місць позбавлення волі тощо (не менше 50 % працівників підприємства; здійснення підприємницької діяльності, спрямованої на покращення умов життєдіяльності громадян відповідно до переліку видів зазначеної діяльності (частка доходів становить не менше 70 % у загальному обсязі доходів).

Для сертифікації СП має бути створений спеціальний орган.

3. СП відрізняється низькою прибутковістю та тривалим періодом повернення інвестицій (від 10 років та довше). Необхідно опрацювати питання щодо створення механізмів довгострокових контрактів з державою, а також механізми щодо реалізації моделі ДПП в Україні. Державні закупівлі могли б збільшити продуктивність та ринкову конкурентоспроможність СП.

4. Для збільшення попиту на продукцію СП також можна надати СП право знижувати ціни більш ніж на 20 %. Це необхідно тому, що собівартість їх товарів та послуг з урахуванням державної підтримки може бути нижчою за середньоринкову. Для цього до Податкового кодексу необхідно внести пункт про особливості ціноутворення на товари та послуги СП. Зміни до Податкового кодексу мають бути оформлені у вигляді окремого закону.

2. Фінансово-економічні бар'єри.

СП, як і будь-якому іншому бізнесу, потрібні інвестиції. Існує проблема залучення фінансових коштів, особливо на першому етапі розвитку СП.

1. Відсутність прямої державної підтримки:

- скупю та вибіркоче виділення фінансових коштів як у вигляді субсидій, так і податкових пільг;
  - слабка допомога у забезпеченні приміщеннями – надаються непридатні до роботи, потребують значного ремонту площі під високу ставку оренди.
2. Слабка кредитна привабливість банків для фінансування соціальних проектів. Більшість банків відмовляються надавати фінансові кошти СП, допоки кредит не забезпечений активами підприємства. Ставка в 25–27 % на сьогоднішній момент відображається у вигляді неможливості забезпечення фінансової стійкості соціальних проектів. Відсутність субсидування процентних ставок за кредитами, спеціальних кредитних та позичкових програм.
  3. Також існують проблеми при отриманні грантів від благодійних фондів, державних та інших організацій у вигляді необхідності підлаштовуватися під умови грантодавця, обмежений фіксований термін фінансування певного проекту. Зважаючи на невідповідність витрат на отримання та обслуговування гранту та розмірів самого гранту, підприємцям іноді вигідніше відмовитися від такого джерела фінансування, ніж його прийняти.
  4. Відсутність інтересів участі у соціальних проектах приватних інвесторів, венчурних фондів та ін. у зв'язку з тим, що проекти СП мають низьку прибутковість.

Для вирішення виявлених проблем пропонуються такі рекомендації:

1. Розширення переліку державної підтримки СП, особливо на стадії зростання:
  - надання бюджетних кредитів, цільових дотацій;
  - субсидування відсоткової ставки;
  - надання розстрочки платежів для придбання СП з аукціону об'єктів муніципальної (державної) власності;

- надання гарантійно-заставного забезпечення проектів СП, щоб відшкодувати сприйнятий ризик та збільшити лояльність банків;
- на базі агентства стратегічних ініціатив, можливо, розробити спеціальну спільну програму з надання кредитів СП із довгостроковим характером участі та гнучкими умовами виплат.

2. Розвиток привабливості СП для венчурних капіталістів, ринків соціального капіталу, задіяні облігації соціального впливу, залучення зацікавлених інвесторів за моделлю співпраці приватної чи ДПП. Як стимулюючий механізм необхідна законодавча ініціатива у вигляді розробки та прийняття закону, який надавав би податкові пільги інвесторам, які вкладають свої кошти в соціальні проекти.

3. Адміністративні бар'єри.

Неоціненність СП, можливостей його внеску у вирішення соціальних проблем та відсутність мотивації у місцевої влади. Нормативні обмеження у соціальній сфері потребують серйозної переробки. Нестабільна фінансова підтримка держав фондів підтримки СП.

Для вирішення виявлених проблем пропонуються такі рекомендації:

- перегляд нормативів СанПіН та СНІП, які значно ускладнюють доступ приватного бізнесу до соціальної сфери;
- включення СП до місцевих або регіональних стратегій економічного розвитку;
- проведення адміністрацією місцевого самоврядування ініціативного пошуку СП: оголошення про пільгову оренду, на що надаються приміщення, зняття з СП турботи щодо приєднання до комунікацій, субсидування будівництва та реконструкції, видача сертифікатів на їхню діяльність;
- розвиток СП в рамках КСВ великих компаній;
- підтримка фондів, видатних СП гранти та безвідсоткові позики.

4. Проблема доступу до ринків.

В існуючих українських умовах є складність виходу товарів СП на державний ринок. Обмежений доступ споживачів до мереж продукції СП значно ускладнює їхнє просування на ринку: за винятком ярмарків та фестивалів, товари можна придбати, за фактом, лише безпосередньо у самих СП.

Жорсткі вимоги з боку точок реалізації продукції СП, що вимагають великі обсяги поставок та умови відвантаження, також обмежує СП у доступі до ринку.

Для вирішення виявлених проблем пропонуються такі рекомендації:

- активно просувати «соціальний бренд» шляхом позначення на продукції чи оформлення товарної стійки знаками «Продукція СП» та «Більше, ніж купівля», щоб покращити позиціонування СП на ринку, підвищити рівень довіри існуючих та потенційних споживачів, а також посилити впізнаваність бізнес-профілю серед інвесторів та партнерів;
- створення соціальних франшиз (упаковка успішних СП та їх тиражування);
- розширення каналів продажу товарів та послуг шляхом створення інтернет-магазинів для СП, в яких запроваджено систему нарахування балів за покупки (наприклад, накопичені бали можуть бути використані надалі для вчинення покупок в інтернет-магазині);
- публікація каталогів СП, в яких представлена продукція та послуги СП;
- проведення фестивалів СП.

5. Слаборозвинена інфраструктура підтримки СП.

СП вимагає унікальних та специфічних інструментів діяльності. У зв'язку з цим є потреба у спеціалізованих службах їх підтримки:

1. Немає головного методологічного центру СП.
2. Нерозвиненість каналів поширення та відсутність релевантної інформації про системи підтримки.

3. Відсутні суспільно визнані зразки, які б дозволили людям, які займаються СП, співвіднести себе з позитивним досвідом чи певною бізнес-моделлю.

Для вирішення виявлених проблем пропонуються такі рекомендації: необхідно перейти на етап становлення СП як інституту та сформувати інфраструктуру, яка дозволить СП швидко виходити на стійкі фінансові показники за допомогою організації захисного поля навколо соціальних стартапів (наприклад, шляхом створення асоціацій СП країни, фінансових та консалтингових) підприємств, шкіл СП, бізнес-інкубаторів, акселераційних програм, формування мереж взаємозв'язків між СП різних областей країни).

- б. Організаційно-кадрові бар'єри, недостатність освітніх програм.

На даний момент можна відзначити нестачу розвиненого соціально-орієнтованого освітнього поля та спеціалістів у галузі СП.

Для вирішення виявленої проблеми пропонуються такі рекомендації:

- створення загальнонаціональної системи дистанційного навчання СП, що базується на стандартах університетської освіти;
- використання різних форм навчання СП, як повноцінної вищої освіти (в університетах та бізнес-школах США СП виноситься в окремий навчальний блок), так й запровадження курсів з СП у навчальний план шкільних програм, професійно-технічних установ та коледжів;
- впровадження у ЗВО програм стажувань студентів на СП із менторством.

Незнання суспільства про явище СП, відсутність у населення культури розуміння значущості та важливості діяльності СП.

Згідно з результатами національного опитування, лише 4 % респондентів впевнено заявили про свою поінформованість. Лише чверть опитаних кажуть, що вони тією чи іншою мірою обізнані про те, що таке СП.

Для вирішення виявленої проблеми пропонуються такі рекомендації: медіа-освіта публіки – розповідати про ідею СП, показувати працюючі проекти СП.

Вирішення проблемних аспектів СП дозволить зробити привабливою економічну, соціальну, культурну діяльність суб'єктів СП. Збільшаться обсяги банківської участі в розвитку СП. Поліпшиться інвестиційна привабливість для вітчизняних та іноземних інвесторів, що є перспективним на ринках, що розвиваються. Подібні заходи прискорять процес розвитку СП у межах країни та сприятимуть покращенню якості самих соціальних проектів.

ВИСНОВКИ

Отже, у кваліфікаційній роботі бакалавра детально проаналізовано такий інноваційний інструмент, як СП, а також актуальність його застосування в рамках підвищення ефективності вирішення соціальних проблем в Україні.

Проведене дослідження зумовило такі висновки:

- досліджено історію розвитку СП;
- здійснено аналіз трактувань поняття СП;
- проведено аналіз особливостей становлення СП в різних країнах світу.

Проведений аналіз дозволив зробити такі ключові висновки:

1. На сьогодні немає загальноприйнятого визначення СП як в академічній літературі, так й у законодавстві різних країн.

Тим не менше, попри на різноманіття визначень СП, всі вони мають три спільні ідеї:

- СП повинно вирішувати соціальні проблеми;
  - СП повинен мати підприємницький характер діяльності та застосовувати ринкові механізми;
  - соціальна місія повинна бути пріоритетніше комерційних цілей.
2. СП демонструють риси як приватного, державного, так й некомерційного секторів, причому це не стосуються повністю жодного з них.

На відміну від традиційних суб'єктів підприємництва, основною місією СП є вирішення соціальних проблем.

При цьому, на відміну від некомерційних організацій, які також переслідують соціальні цілі, та від державних інстанцій, націлених на надання суспільних благ та усунення нерівностей, створюваних ринком, СП мають виражений підприємницький характер та використовують ринкові механізми для досягнення своїх цілей.

Аналіз пропонує у різних публікаціях понять СП дозволило сформулювати авторське трактування: це економічна діяльність, ініційована на вирішення соціальної проблеми, що характеризується фінансовою життєздатністю, реінвестицією коштів, використанням незатребуваних раніше ресурсів, що переслідує довгострокові зміни у житті суспільства.

У разі глобалізації СП охопило всі країни, а в багатьох уже стало повноправним економічним інститутом. В результаті аналізу особливостей становлення СП в різних країнах світу було виділено основні тренди розвитку СП, такі як підтримка СП державними виконавчими та законодавчими органами влади, аутсорсинг соціальних послуг, зростання кількості соціальних бірж, створення на державному рівні організаційно-правових форм СП, створення спеціальних сертифікаційних систем СП.

Аналіз джерел фінансування СП в Україні, дозволив дійти невтішного висновку, про те, що інвестування як нормальна практика фінансування соціальних проектів так й сама інфраструктура підтримки СП перебуває у стадії формування. Держава лише починає переймати західний тренд вирішення соціальних проблем за допомогою бізнесу.

Слід зазначити, що зростання кількості заявок на участь у в конкурсі соціальних проектів, що реалізується Фонд соціальних програм, а також збільшення географічного охоплення учасників, обсягу фінансування проектів, дозволяє говорити про стійку позитивної тенденції у розвитку СП в Україні.

Виявлено основні проблеми становлення та просування СП в Україні, а також у процесі аналізу проблем були зроблені рекомендації щодо їх вирішення.

На сьогодні бар'єрами розвитку СП в Україні є правові, фінансово-економічні, адміністративні, доступу до ринку, організаційно-кадрові, інфраструктурні.

За результатами аналізу існуючих проблем розвитку СП розроблені зведені рекомендації з їх вирішення.

Окремою складовою було розглянуто таку проблему розвитку СП в Україні як відсутність стандартизованих оціночних інструментів, які необхідні для підтвердження соціальних результатів під час реалізації соціальних проектів.

Для вирішення цієї проблеми розроблено авторську методику, що враховує як комерційну вигоду проекту, так й його соціальну значущість, а також здійснено розрахунок експертної оцінки соціальної значущості проекту СП в рамках розробленої методики. Головним об'єктом дослідження було обрано компанію з переробки пластику ZELENEW, оскільки дане підприємство відповідає критеріям СП та як предмет своєї діяльності фокусується на вирішенні екологічних проблем.

Як експерти оцінки соціальної значущості проекту виступили фахівці з різних областей. На підставі аналізу вимог різних конкурсних проектів у сфері СП було відібрано критерії соціальної значущості. В результаті суб'єктивного аналізу важливості критеріїв їм присвоєно ваги. Коефіцієнт соціальної значущості було знайдено за допомогою приватного від наданих балів проекту та максимально можливого результату. В ході проведеного аналізу було отримано, що отриманий коефіцієнт соціальної значимості проекту ZELENEW дорівнює 80 %, що, в свою чергу, відбиває високий рівень впливу проекту на соціальні чинники та довкілля, та свідчить про доцільність прийняття рішення імпаکت-інвестором про інвестування коштів у цей проект та його реалізації.

СП діяльність має велике значення для будь-якої держави. По-перше, здатність СП акумулювати необхідні ресурси та розробляти інноваційні рішення на основі виявлених провалів ринку надає довгостроковий позитивний вплив на економіку загалом. По-друге, готовність підприємців ризикувати та робити інвестиції дозволяє втілювати новаторські ідеї. По-третє, критерієм будь-якого СП є самоокупність та фінансова стійкість, що благотворно впливає на стратегічний розвиток та бюджет країни.

Зміцнення взаємовідносин держави, бізнесу та суспільства в рамках СП підвищить економічну ефективність, вводячи в обіг ресурси, які раніше в такій якості не використовувалися, та залучаючи низку раніше виключених соціальних груп у суспільство.

Насамкінець слід зазначити, що важливим чинником подальшої успішної реалізації та функціонування проектів СП є створення законодавчої бази у сфері підтримки СП, що регламентує діяльність СП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»: Закон України станом на 26.09.2014 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>. (дата звернення: 18.05.2024).
2. Закон України «Про волонтерську діяльність»: Закон України станом на 01.04.2015 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>. (дата звернення: 20.10.2017).
3. Закон України «Про громадські об'єднання»: Закон України станом на 26.05.2015 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>. (дата звернення: 18.04.2024).
4. Закон України «Про соціальні підприємства». Проект Закону № 2710 від 23.04.2015р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54903. (дата звернення: 20.05.2024).
5. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page40> (дата звернення: 20.04.2024)
6. Господарський Кодекс України URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>(дата звернення: 18.04.2024).
7. Бігняк О. В. Юридична та соціальна відповідальність суб'єктів підприємництва. Університет. наук. зап. 2006. № 1 (17). С. 150–154.
8. Волосковець, Н. Ю. Корпоративна соціальна відповідальність підприємств як основа інноваційного розвитку сучасної економіки. Наукові праці КНТУ. Економічні науки. 2010. Вип. 17. С. 125-130.
9. Галушка З. І. Феномен соціального підприємництва: поняття та перспективи розвитку в Україні. Вісник серія Економіка. – К.: ВПЦ «Київський національний університет» №148. 2013. С. 17.
10. Гулевська-Черниш А. Соціальне підприємництво: європейський зліт, український реалізм. URL: <https://dt.ua/SOCIUM/socialne-pidpriyemnictvo>

- uevropeyskiy-zlit-vs-ukrayinskiy-realizm-272250_.html (дата звернення 17.05.2024)
11. Давидовська, Г. І. Проблеми соціального підприємництва в Україні. Науковий вісник УжНУ. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. № 7. С. 106-109.
  12. Дикань В. Л. Українська модель економічної системи як нова концепція розвитку національної економіки. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2017. Вип. 44. С. 11-17.
  13. Добрава Н. В. Соціальне підприємництво. Економічні інновації. 2018. Вип. 59. С. 112-117.
  14. Долуда Л., Назарук В., Кірсанова Ю. Соціальне підприємництво. Бізнес-модель. Реєстрація. Оподаткування. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2017. 92с.
  15. Досвід Сполучених штатів Америки щодо розвитку та підтримки соціального партнерства URL: <http://slideshare.net/Vovainer/ss-36115255> (дата звернення 23.04.2021)
  16. Каталог соціальних підприємств України 2016-2017 рр. /авт. тексту М. Гончарова, Н. Гусак. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 302 с.
  17. Кірсєва О. Б. Соціальне підприємництво як засіб соціального розвитку. Пробл. упр. соц. та гуманіст. розв.: матеріали III регіон. наук.-практ. конф.; за заг. ред. В.Г. Вікторова. Д.: ДРІДУ НАДУ, 2009. С. 79–82.
  18. Кірсєва О. Б. Соціальне підприємництво як інструмент державної соціальної політики. Київ, 2010. 13 с
  19. Кірсанова Ю. Податкове регулювання діяльності соціальних підприємств, що належать до різних суб'єктів приватного права в Україні URL: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/instrumenty/navch>
  20. Компанієць В. В. Сутність корпоративної соціальної відповідальності: базові підходи західної наукової думки. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2016. №4. С. 250-255.

21. Куц М. Р. Соціальне підприємництво: основні ідеї і перспективи дослідження в соціології. Наукові записки 2015. Том 174. С. 51-55.
22. Мокій А. І., Дацко О. І. Розвиток соціального підприємництва у контексті зміцнення економічної безпеки депресивних. Економічна безпека і підприємництво. 2014. № 1 (53). С. 155–166.
23. Назарук В. Головний ресурс соціального підприємця. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/nazaruk.html> (дата звернення 22.04.2021)
24. Наумова М. Сутність соціального підприємництва та його роль у соціально-економічному розвитку суспільства. Україна: аспекти праці. – 2014.
25. Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Крисько Ж. Л. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення суспільних проблем: передумови становлення та активізації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6(2). С. 129-132.
26. П'ять парадоксів соціального підприємництва URL: [http://gurt.org.ua/blogs/ Василь%20Назарук/1288/bull](http://gurt.org.ua/blogs/Василь%20Назарук/1288/bull) (дата звернення 17.05.2024)
27. Підсумковий звіт за результатами дослідження «Соціальні підприємства в Україні» / авт. тексту громадська організація «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери “СОЦІУМ-XXI”» . 2017. 32 с.
28. Пільгові кредити для соціальних підприємств від WNISEF URL: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/instrumenty/finansuvannia-sotsialnykh-pidpryiemstv/158-pilhovi-kredyty-dlia-sotsialnykh-pidpryiemstv-vid-wnisef>. (дата звернення: 20.05.2024).
29. Сандакова О. Соціальне підприємництво: що це? Наша громада. 2010. № 1. С. 19–24.
30. Свинчук А. А., Корнецький А., Гончарова М., Назарук В., Гусак Н., Туманова А. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін: посібник. Київ: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017. 188 с.

31. Сотула О. В. Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». 2013.
32. Соціальне підприємництво, як інструмент для вирішення соціально-економічних проблем. URL: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/podii-zakhody/177-sotsialne-pidpriemnytstvo-iak-instrument-dlia-vyrishenniasotsialno-ekonomichnykh-problem> (дата звернення 21.05.2020)
33. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін. Посібник / Свинчук А.А., Корнецький А.О., Гончарова М.А., Назарук В.Я., Гусак Н.Є., Туманова А.А. Київ: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017. 188 с.
34. Стрелина Е. Н. Соціально-економічні питання. Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету. 2014. Том 2. С. 69-73.
35. Braunerhjelm P.U. Hamilton. Social entrepreneurship – a survey of current research. Braunerhjelm. 2017. URL : <https://www.semanticscholar.org/paper/Social-entrepreneurship-%E2%80%93-a-survey-of-current-Braunerhjelm-Hamilton/88191e067987d09236a2f2ad15ebd11d32761d80> (дата звернення: 28.04.2024).
36. Defourny J. Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences. Journal of Social Entrepreneurship. 2019. Vol. 1. № 1 P. 32–53.
37. Drayton // Interview with Ashoka Founder. – Electronic data. – [Global Site Egon Zehnder, 2017]. – Mode of access: http://www.egonzehnder.com/files/drayton_int_2_1.pdf
38. Emerson J. The blended value map: Tracking the Intersects and Opportunities of Economic, Social and Environmental Value Creation. 2017. P. 182.
39. Mair J. Social Entrepreneurship / J. Mair, J. Robinson, K. Hockerts. – New York: Palgrave MacMillan, 2006. P. 267

40. Mair J. Social entrepreneurship research: A source. Арапетян А., Архипчик, Л. Соціально-відповідальний бізнес: переваги та обмеження. Практика управління. 2008. № 7. С. 12–18.
41. Mulgan G. Social innovation: what it is, why it matters and how it can be accelerated / G. Mulgan, S. Tucker, R. Ali, B. Sanders. – Skoll Centre for Social Entrepreneurship. – Electronic data. – [Skoll Centre Working Paper, 2007]. – Mode of access: [https://www.sbs.ox.ac.uk/sites/default/files/Skoll_Centre/Docs/Social%](https://www.sbs.ox.ac.uk/sites/default/files/Skoll_Centre/Docs/Social%20Innovation%20What%20it%20is%2C%20why%20it%20matters%20and%20how%20it%20can%20be%20accelerated.pdf)
42. The Institute for Social Entrepreneurs. Evolution of the social enterprise industry: A chronology of key events [Electronic resource]. 2008. Mode of access: <http://socialent.org/documents/>
43. Thomas C. The role of social entrepreneurship in community development. A research report submitted to the Faculty of Commerce, Law and Management University of the Witwatersrand. 2019. URL : <https://td-sa.net/index.php/td/article/view/474/973> (дата звернення: 02.05.2024).

ДОДАТКИ